

הסחר בבני אדם והרווח בין כלכלות: נקודת מבט מדייאלית

המאמר בוחן את התנאים הכלכליים לקיומו של סחר בבני אדם מתוך נקודת מבט היסטורית השוואתית שמתמקדת בתקופת ימי הביניים המרכזיים. בין המאה השמינית למאה האחת עשרה צבר הסחר בבני אדם ממדים בינלאומיים חסרי תקדים בפריסה גאוגרפית שהקיפה שלוש יבשות. נשים, גברים, ילדים וילדים נשבו, שועבדו, נמכרו ונסחרו בין צפון אירופה, הערבה האירו-אסייתית, חצי האי האיברי והסאהל האפריקני. מערך של נתיבי מסחר המקושרים ביניהם ברשתות הפך את המשועבדים והמשועבדות לעבדים ולשפחות בכלכלות המפותחות של המזרח התיכון והים התיכון מהחליפות בעיראק, דרך ביזנטיון ועד אל-אנדלוס. שני אזורים היוו את המקור העיקרי לרשתות הסחר בבני אדם בתקופה הזו: תושבי מזרח אירופה והקווקאז במזרח, ותושבי הסאהל האפריקני בדרום. המשועבדות והמשועבדים היו על פי רוב תושבים מקומיים שנתפסו ונמכרו לסוחרים, מקומיים או זרים, והובלו לחיים מנותקים לגמרי מעברם, הרחק מארץ מוצאם ומשפחתם. השעבוד גרר זהות חדשה, חברתית, כלכלית, תרבותית ודתית.

המאמר בודק את הרציונל החברתי-כלכלי שעמד בבסיס הסחר בבני אדם בימי הביניים הן מהזווית המקומית, הן מהזווית הגלובלית. ניתוח השוואתי של המערך החברתי-כלכלי בארצות השונות חושף את התנאים היוצרים מסגרת משותפת לתופעות שעבוד שמקשרות בין מרחבים גאוגרפיים שונים. הסחר בבני אדם בימי הביניים נבע משני גורמים עיקריים. ראשית, המערך הכלכלי בארצות המפותחות היה תלוי במה שניתן לכנות כצבירת "הון אנושי", הווה אומר הגדלת מספר האנשים שבהם היה תלוי הקיום והרווח של יחידות משק פרטיות במרחב הכפרי ובמרחב העירוני כאחד. שנית, ההבדל העצום בין הכלכלות המבוססות, דוגמת עולם החליפות וביזנטיון, ובין הכלכלות שנותרו בבסיסן שבטיות, יצר פערים כלכליים ניכרים בין כלכלות מפותחות לבין כלכלות בלתי מפותחות. הסחר בבני אדם התפתח ברווח שפערו פערים אלה. עבור החברות שהיו עניות במשאבים וחסרות ארגון כלכלי מפותח היווה הסחר בבני אדם משאב עיקרי, מקור לרווח שאפשר את השתתפותן בדינמיקה הכלכלית הבינלאומית. מתוך דינמיקה זו מתברר הסחר בבני אדם כפועל יוצא של חלוקת העושר בין כלכלות פחות ליותר מתקדמות לפי ערך הסחורה האנושית. למעשה, הגירה כפויה של הקורבנות הייתה האמצעי ליצור מפה כלכלית גלובלית של סחר חליפין. הכלכלות הפחות מפותחות סחרו במה שהייתה הסחורה העיקרית שנמצאה תחת ידיהן: בני אדם. אלה הביאו את הרווחים הגדולים ביותר ואפשרו

* פרופ' מן המניין, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב.

קידום מסחרי כלכלי. ההגירה הכפויה, האלימה והאכזרית של משועבדות ומשועבדים היוותה את החלק הארי של הסחר הבינלאומי, והביאה לפיתוחן של כלכלות שהיו פריפריאליות מבחינה גאוגרפית-כלכלית וגם מבחינה תרבותית-דתית. הגירה כפויה, שעבוד והמרת דת הפכו בני אדם להון עבור מי שיכלו להשתמש בהם, הון שאפשר קידום כלכלי. מסקנה זו מתאימה גם למצב הבינלאומי של כלכלה גלובלית היום שמאפשר את קיומן של צורות שעבוד שונות. בין אם מדובר במהגרי עבודה, בשעבוד חובות, או בתופעות מקומיות אחרות של שעבוד, השינוע, בין אם בכפייה ובין אם מרצון, של בני אדם מאפשר את הרחבת הרשת הכלכלית הבינלאומית ושיתופן של כלכלות עניות במערך הכלכלי הגלובלי.

ההיבט העולמי והרציונל הכלכלי של עבדות וסחר בבני אדם

רוב מדינות העולם מגדירות כיום עבדות וסחר בבני אדם במערכת המשפט שלהן כפשעים הנתונים לענישה, ואף ענישה כבדה. בהתאם, פיתחו מערכות המשפט המודרניות קריטריונים כדי לקבוע מתי תוגדרנה תופעות ניצול כסחר בבני אדם וכעבדות, או במילים אחרות מתי מתרחשת "עבדות למעשה", או עבדות בפועל (slavery de facto).¹ כך לדוגמה, אף על פי שבעלות על בני אדם היא בלתי חוקית, בתי המשפט מחויבים להחליט מתי אדם מפעיל בעלות על אדם אחר או סוחר באדם אחר באופן המנוגד לחוק.² העבדות אינה שונה בכך מכל עבירה פלילית אחרת. הנחת היסוד הפוליטית הבינלאומית היא שעבדות בפועל קיימת כמעט בכל מקום בעולם של היום, וכי מערכות המשפט, הלאומיות והבינלאומיות, אחראיות לא רק לזהותה ולהענישה בהתאם, אלא גם למיגורה. בפרספקטיבה זו העבדות המודרנית דומה לפשע מאורגן.³

המונחים "עבדות מודרנית" או "עבדות בת־זמננו" (contemporary), "modern slavery", "slavery" (slavery) הוטבעו על ידי שיח זכויות האדם בעשורים האחרונים כמונחים כלליים לאגד צורות של שעבוד וסחר בנשים, גברים, ילדות וילדים, שהפכו נוכחות יותר ויותר ברחבי

1 REVISITING THE LAW AND GOVERNANCE OF TRAFFICKING, FORCED LABOR AND MODERN SLAVERY (Prabha Kotiswaran ed., 2017)

2 THE BELLAGIO-HARVARD GUIDELINES ON THE LEGAL PARAMETERS OF SLAVERY, (2012) https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/204379/Bellagio-Harvard-Guidelines-on-the-Legal-Parameters-of-Slavery-2012.pdf; Home Office, *Modern Slavery: Statutory*; (להלן: Bellagio-Harvard) bit.ly/3FLoIPO; *Guidance for England and Wales (under s49 of the Modern Slavery Act 2015) and Non-Statutory Guidance for Scotland and Northern Ireland*, (2022) <https://bit.ly/3PhtIPn>; U.S. DEPARTMENT OF STATE, 2018 TRAFFICKING IN PERSONS REPORT: <https://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2018/> (להלן: (TRAFFICKING IN PERSONS REPORT).

3 ראו שם, וכן את הדו"חות הבאים: INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION, WALK FREE & INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION, GLOBAL ESTIMATES OF MODERN SLAVERY: GLOBAL FORCED LABOUR AND FORCED MARRIAGE (2022) <https://bit.ly/3uKAIQQ> (להלן: (ESTIMATES OF MODERN SLAVERY).

העולם במהלך שלושים השנים האחרונות. העבדות המודרנית חולקת דבר נוסף עם פשע מאורגן: הרציונל שלה הוא כלכלי. עבדות היא רווחית למשעבדים. המשועבדים – נשים וגברים, ילדות וילדים – מנוצלים לשם הערך הכלכלי של עבודתם וגופם. ההערכות של הרו"ח הבינלאומי לשנת 2021 מצביעות על כך ש-49.6 מיליון בני אדם נמצאים במצב של עבדות מודרנית. מתוכם 27.6 מיליון נמצאים בעבודות כפייה, וכ-22 מיליון בנישואי כפייה. 86% ממקרי עבודת הכפייה מונצלים על ידי גורמים פרטיים או מפעלים במצב של שעבוד חוב, 63% במשק הפרטי במגזרים שאינם ניצול מיני מסחרי ו-23% בניצול מיני מסחרי כפייה. עבודת כפייה שהוטלה על ידי המדינה הם שאר 14 האחוזים.⁴ הנתונים הללו, גם אם זוכים לביקורת כמוגזמים, חושפים רשת עולמית שמקיימת ומרוויחה מהעבדות המודרנית שבבסיסה רציונל כלכלי.⁵

בשנת 1999 פרש הסוציולוג והכלכלן קווין ביילס תמונה של עבדות מודרנית בעולם דרך תיאורן של חמש תופעות: זנות של ילדות בתאילנד שנמכרו על ידי הוריהן לסרסורים, נשים וגברים משועבדים במאוריטניה למערך אספקת המים, עובדים בייצור פחם בברזיל, חקלאים בהודו שהחליפו את חופש התנועה שלהם תמורת חלקת אדמה לעיבוד, ומשפחות שמוחזקות בשעבוד תמידי בייצור לבנים בפקיסטן בשל החוב שירשו.⁶ לספרו של ביילס הייתה השפעה גדולה על דעת העולם כלפי עבדות מודרנית/בת-זמננו. הספר היה מועמד לפרס פוליצר ויצא לאור בעשר שפות. בניגוד לתיאורים אחרים של צורות מודרניות של עבדות, שבמרכזן הפרות זכויות אדם, שינוע והגירה כפויים, חטיפת בני אדם לצורך ניצולם והחזקתם בניגוד לחוק המדיני והחוק הבינלאומי, ביילס אימץ פרספקטיבה חברתית-כלכלית וחשף תופעות שעבוד מודרניות שהן חלק בלתי נפרד (built in) ממבנים חברתיים ומשפטיים מקומיים. העבדות המודרנית על פי ספרו היא חלק מובנה מהמערך החברתי-כלכלי של מיקרו-חברות ומיקרו-כלכלות, הנתמך בחוק.

הספר עורר את השאלה מה בין עבדות להלכה ולמעשה, ומה בין הגדרת עבדות לתופעות שעבוד. כל חמשת המקרים שתיאר ביילס התייחסו לאנשים שלא שועבדו באופן בלתי חוקי, לא אולצו לפעול נגד החוק, ולא היו קורבנות של חטיפה בלתי חוקית או של סחר בבני אדם. צורות השעבוד שלהם היו כולן חוקיות, ונוצרו מתוך הדרך שבה פעלו מערכות המשפט המקומיות. לא היה ניתן להגדיר אף אחת מהן באופן משפטי כעבדות. יחד עם זאת, עבור ביילס הן אכן יצרו עבדות בפועל. כוונתו של ביילס, מייסד שותף ונשיא העבר של *Free the Slaves*, ארגון בלתי ממשלתי בעל לובי בינלאומי, הייתה להעלות את המודעות הציבורית לתופעות עכשוויות של עבדות ברחבי העולם. הוא הסביר את קיומן דרך השינויים שעברו

4 ש.ם.

5 השו: Anne T. Gallagher, *What's Wrong with the Global Slavery Index?*, 8 ANTI-TRAFFICKING: REV. 90, 90–112 (2017); GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE, HUMAN TRAFFICKING: BETTER DATA, STRATEGY AND REPORTING NEEDED TO ENHANCE U.S. ANTITRAFFICKING EFFORTS ABROAD (2006) <http://www.gao.gov/new.items/d06825.pdf>; INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, A GLOBAL ALLIANCE AGAINST FORCED LABOUR: GLOBAL REPORT UNDER THE FOLLOW-UP TO THE ILO DECLARATION OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND RIGHTS AT WORK (2005) <https://bit.ly/2tznYHI>.

6 .KEVIN BALES, DISPOSABLE PEOPLE: NEW SLAVERY IN THE GLOBAL ECONOMY (1999)

מערכות מיקרו־חברתיות בעולם של כלכלה עולמית. הניסיונות להגדרתה של העבדות על פי צורות עכשוויות של עבדות בפועל הם אמצעי להבין, להמשיג ולטפל בתופעות של שעבוד, סחר וניצול של בני אדם שיצרה הכלכלה העולמית. יחד עם זאת, ספרו של ביילס השאיר פתוחה את השאלה כיצד קשורות ביניהן תופעות שעבוד מקומיות כחלק מהמבנה החברתי־כלכלי־משפטי המקומי, וכיצד הן מונעות על ידי דינמיקה כלכלית עולמית ואף מתניעות אותה. מבחינה זו נוכל להבחין בין שעבוד לעבדות באופן הבא: שעבוד הוא הפיכתם של נשים, גברים, ילדות וילדים, עבודתם ותוצרתם, לסחורה בחזקתו של משעבד שבה הוא יכול להשתמש, לנצל או להעביר לאחר. עבדות, לעומת זאת, היא המערכת שיוצרת, מאפשרת, מנרמלת ומקיימת מצבים ומערכות יחסי שעבוד. במילים אחרות, שעבוד הוא המצב הממשי של האדם המשועבד, בעוד שעבדות היא המסגרת, המערכת, התומכת בו. שתי דוגמאות היסטוריות חושפות היטב כיצד תופעות של שעבוד בני אדם, גופם ועבודתם, מזינות מערך מקרו־כלכלי שחורג מעבר לאזור שבו הן מתרחשות, ומזמינות אותנו לחשוב על עבדות כחלק מדינמיקה כלכלית נרחבת. הדוגמה הראשונה היא הדרום האמריקני שלפני מלחמת האזרחים. לפי מפקד האוכלוסין הלאומי של שנת 1860 היו 3,950,511 עבדים, נשים וגברים, מתוך אוכלוסייה של 12,240,293 במדינות שבהן העבדות הייתה חוקית.⁷ במחקר המודרני התקבעה התמונה של כלכלה דרומית נפרדת, מבוססת על עבדות של אפריקנים משועבדים בגידולי כותנה אל מול כלכלה תעשייתית צומחת במדינות הצפון החופשיות. אלא שהדרום האמריקני לא היווה חברה נפרדת. הכלכלה בצפון הרוויחה בעקיפין מהעבדות בדרום בדרכים שונות שבעשור ומחצה האחרון נחשפות והולכות. משכון משועבדים ושימוש בהם כערבונות בנקאיים היוו גורם מרכזי בצמיחת הבנקאות ומערכת האשראי האמריקני בצפון שהביאה לפיתוחו הכלכלי.⁸ כך תרמו האפריקנים המשועבדים בעל כורחם ושלא בידעתם לצמיחה כלכלית אמריקנית עולמית שבה קישרה העבדות את כלכלת הדרום לכלכלת הצפון. כך גם לגבי העבדות במושבות באיים הקריביים וברזיל.¹¹ מיליון אפריקנים משועבדים שרדו את סחר העבדים הטרנס־אטלנטי בין המאות החמש עשרה לתשע עשרה (יותר משני מיליון אפריקנים מתו בדרך).⁹ הם היוו חלק ניכר מאוכלוסיית המושבות הקריביות וברזיל, אך הם לא היוו אחוז גבוה מכלל החברות הקולוניאליות שכללו את האוכלוסייה המקומית של המושבות וארצות האם יחדיו. עד לקבלת עצמאותן במהלך המאה ה־19 לא היו המושבות כלכלות עצמאיות. הן מילאו תפקיד מרכזי במערך הכלכלי העולמי האירופי־אטלנטי של מדינות האם: פורטוגל, ספרד, בריטניה, צרפת. העבדות לא הייתה כוח העבודה העיקרי בכלל המערך החברתי־כלכלי של האימפריות הקולוניאליות

7 WEBER STATE UNIVERSITY, STATISTICS ON SLAVERY <https://bit.ly/2HhN2dx>; U.S. CENSUS BUREAU, 1860 CENSUS: POPULATION OF THE UNITED STATES (1864) http://www.civil-war.net/pages/1860_census.html

8 SVEN BECKERT & SETH ROCKMAN, SLAVERY'S CAPITALISM: A NEW HISTORY OF AMERICAN ECONOMIC DEVELOPMENT (2016); EDWARD E. BAPTIST, THE HALF HAS NEVER BEEN TOLD: SLAVERY AND THE MAKING OF AMERICAN CAPITALISM (2014); Bonnie Martin, *Slavery's Invisible Engine: Mortgaging Human Property*, 76/4 J. SOUTHERN HIST. 817 (2010); GAVIN WRIGHT, SLAVERY AND AMERICAN ECONOMIC DEVELOPMENT (2006)

9 .DAVID ELTIS, THE RISE OF SLAVERY IN THE AMERICAS (2000)

האירופיות, אך בגלל ניהול מושבות הכתר בידי מדינת האם הפכה העבדות את המושבות למנוע צמיחה כלכלית למבנה הקולוניאלי כולו. היא אפשרה ליצור עילית חברתית חדשה, בעלת מערך כלכלי עולמי שהרציונל לקיומה היה העבדות. זאת באופן דומה למדינות העבדות של הדרום האמריקני, שאף על פי שלא היו מושבות, היוו כאמור מנוע לצמיחה למערך הכלכלי-פיננסי האמריקני כולו.

הדוגמה השניה מגיעה מספרו של אוליבייה פטרה־גרנויו, שניסה לראשונה להרכיב מודל עולמי של סחר בכני אדם בעת החדשה המוקדמת שאינו מוגבל למרחב האטלנטי. ספרו טוען שלא ניתן להבין את העבדות הטרו־אטלנטית מבלי לקחת בחשבון את האופנים שבהם שעבוד של אפריקנים היה מקושר והזין את הכלכלות האירופיות, האפריקניות והאסייתיות. התיזה שלו שמה דגש על האופן שבו אפשרו צורות שונות של עבדות בעולם לקשור בין מערכי כלכלה נפרדים על ידי סחר בכני אדם, כך לדוגמה בין הסחר בכני אדם במערך הטרו־אטלנטי־אפריקני לבין הסחר בכני אדם באוקיאנוס ההודי. פטרה־גרנויו מראה שמערך סחר העבדים הפנים־אפריקני מקשר בין המקורות של הסחר בכני אדם החוצה אוקיינוסים, ושהרציונל לקיומם הוא רציונל כלכלי עולמי של שעבוד. במילים אחרות, כלכלות שמשמשות בשעבוד מקושרות זו לזו ותומכות זו בזו. ההדים הרבים של הספר, שהגיע לכתורות תחת אשמה חסרת ביסוס כ"מכחיש עבדות", חשפו עד כמה יכולה ראייה כלכלית־עולמית לזעזע את החלוקה הדיכוטומית בין מנצלים־משעבדים למנוצלים־משועבדים.¹⁰ לפי המחקרים האלה העבדות נהפכת לאבן פינה שמאפשרת צמיחה כלכלית מתוך כך שהסחר בכני אדם שמזין אותה מקשר בין כלכלות שונות.¹¹ במילים אחרות, איננו יכולים להבין את הדרכים שהעבדות פועלת בהן ואת הגורמים שהופכים אותה למהותית למבנה החברתי בלי להביא בחשבון את המקום שלה בדינמיקה כלכלית עולמית.¹² וכאן ממלא הסחר בכני אדם תפקיד מרכזי. כדי לבדוק כיצד המערך הכלכלי העולמי מספק רציונל לעבדות ומהו תפקידו של הסחר בכני אדם בתוכו, יתמקד הדיון הבא בעולם ובחברות שלרוב נעדרות מהדיון הכלכלי על עבדות, חברות ימי הביניים.

בעולם הדימויים הוויזואלי של עבדות שולטות תמונות של עבדות העולם החדש, עבדות מודרנית של מטעים באמריקה, או עבדות בעולם הרומי: אחוזות גדולות של עילית רומית עשירה המחזיקה עשרות עבדים ושפחות, קורבנות הכיבושים ודיכוי המרידות. נעדרות ממנו צורות שעבוד מחברות לא־מערביות, כמו גם צורות מדיאבליות של עבדות. הסיבה העיקרית לכך נובעת משתי התאוריות ששלטו במחקר על עבדות במאות התשע עשרה והעשרים. הראשונה חתרה להגדרה אחת כוללנית של כל סוגי העבדויות, והאחרת סברה שהמעבר מעולם העת העתיקה לימי הביניים הביא לדעיכה בשימוש ובסחר בנשים ובגברים משועבדים,

OLIVIER PÉTRÉ-GRENOUILLEAU, LES TRAITES NÉGRIFIÈRES: ESSAI D'HISTOIRE GLOBALE (2004); 10
Antoine de Baecque, Il S'est Fait Traiter [He got treated], Libération, (Mar. 15, 2006),
.https://bit.ly/3hzyMIJ

MICHAEL ZEUSKE, SKLAVEREI: EINE MENSCHHEITSGESCHICHTE VON DER STEINZEIT BIS HEUTE: 11
HEUTE [SLAVERY: A HUMAN HISTORY FROM THE STONE AGE TO THE PRESENT] (2008)

THE SLAVERY FOOTPRINT TEAM, FREE MARKET TO FREE PEOPLE, HOW MANY SLAVES? 12
THE SLAVERY FOOTPRINT TEAM, FREE MARKET TO FREE PEOPLE, HOW MANY SLAVES?
WORK FOR YOU, https://slaveryfootprint.org/

עד להופעתו המחודשת בעת החדשה המוקדמת.¹³ כיום, לאחר למעלה משני עשורים של מחקר נרחב של היסטוריונים ואנתרופולוגים, הוכחו שתי התאוריות האלה כשגויות. ראשית, האנתרופולוגיה חשפה את המגוון הרב של צורות שונות והגדרות שונות של עבדות ושל שעבוד, בעיקר בחברות לא-מערביות.¹⁴ שנית, עבודה מאומצת של היסטוריונים חשפה עולם ימי-ביניימי שבו העבדות אינה רק חלק אינטגרלי, אלא מהווה מנוע לצמיחה ופיתוח חברתי-כלכלי ופוליטי.¹⁵ עולם ימי הביניים רלוונטי מאוד לדיון בתפקיד העבדות והסחר

13 בין המחקרים המפורסמים ביותר בנושא ראו: HENRI A. WALLON, HISTOIRE DE L'ESCLAVAGE DANS L'ANTIQUITÉ [HISTORY OF SLAVERY IN ANTIQUITY] (1988) (1st ed. 1847); KARL MARX & FRIEDRICH ENGELS, THE GERMAN IDEOLOGY: INCLUDING THESES ON FEUERBACH AND INTRODUCTION TO THE CRITIQUE OF POLITICAL ECONOMY (1st ed. 1932); M. I. FINLEY, ANCIENT SLAVERY AND MODERN IDEOLOGY (1980); ORLANDO PATTERSON, SLAVERY AND SOCIAL DEATH: A COMPARATIVE STUDY (1982). לסיכום וניתוח של התאוריות השונות ראו: YOUVAL ROTMAN, BYZANTINE SLAVERY AND THE MEDITERRANEAN WORLD (Jane M. Todd, (להלן: BYZANTINE SLAVERY), trans., 2009).

14 FORMES EXTRÊMES DE DÉPENDANCE: CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE L'ESCLAVAGE EN ASIE DU SUD-EST [EXTREME FORMS OF ADDICTION: CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF SLAVERY IN SOUTHEAST ASIA] (Georges Condominas ed., 1998); CLAUDE MEILLASSOUX, THE ANTHROPOLOGY OF SLAVERY: THE WOMB OF IRON AND GOLD (Alide Dasnois trans., 1991); SLAVERY IN AFRICA: HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVES (Suzanne Miers & Igor Kopytoff eds., 1977); SLAVERY, MIGRATION AND CONTEMPORARY BONDAGE IN AFRICA (Joel Quirk & Darshan Vigneswaran eds., 2013); AFRICAN SLAVES, AFRICAN MASTERS: POLITICS, MEMORIES, SOCIAL LIFE (Alice Bellagamba, Sandra Greene & Martin Klein eds., 2017); COULEURS DE L'ESCLAVAGE SUR LES DEUX RIVES DE LA MÉDITERRANÉE (MOYEN AGE – XXe SIÈCLE) [COLORS OF SLAVERY ON BOTH SHORES OF THE MEDITERRANEAN (MIDDLE AGE – 20th CENTURY)] (Roger Botte & Alessandro Stella eds., 2012)

15 STEVEN A. EPSTEIN, SPEAKING OF SLAVERY: COLOR, ETHNICITY, AND HUMAN BONDAGE IN ITALY (2001); SLAVERY AND THE SLAVE TRADE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN (C. 1000–1500 CE) (Reuven Amitai & Christoph Cluse eds., 2017); MATTHEW S. GORDON, THE BREAKING OF A THOUSAND SWORDS: A HISTORY OF THE TURKISH MILITARY OF SAMARRA; (THE BREAKING OF A THOUSAND SWORDS: (להלן: (A.H. 200–275/815–889 C.E.) (2001) SLAVERY: (להלן: RUTH M. KARRAS, SLAVERY AND SOCIETY IN MEDIEVAL SCANDINAVIA (1988) MOHAMED MEOUAK, ŞAQĀLIBA: EUNUQUES ET ESCLAVES À LA CONQUÊTE DU; (AND SOCIETY POUVOIR; GÉOGRAPHIE ET HISTOIRE DES ÉLITES POLITIQUES “MARGINALES” DANS L'ESPAGNE Umayyade [ŞAQĀLIBA: EUNUCS AND SLAVES AT THE CONQUEST OF POWER; GEOGRAPHY AND HISTORY OF “MARGINAL” POLITICAL ELITES IN Umayyad Spain] (Scientiarum Fennica ed., DAVID A.E. PELTERET, SLAVERY IN EARLY; (ŞAQĀLIBA: EUNUCS AND SLAVES: (להלן: (2004) MEDIAEVAL ENGLAND FROM THE REIGN OF ALFRED UNTIL THE TWELFTH CENTURY (1995); BYZANTINE SLAVERY; ALICE RIO, SLAVERY AFTER ROME, 500–1100 (2017); 13; LEYIL H. ALESSANDRO STELLA, HISTOIRE D'ESCLAVES DANS LA PÉNINSULE IBÉRIQUE [HISTORY OF SLAVES IN THE IBERIAN PENINSULA] (Paris: EHESS, 2000); LES ESCLAVAGES EN MÉDITERRANÉE: ESPACES ET DYNAMIQUES ÉCONOMIQUES [SLAVERY IN THE MEDITERRANEAN: ECONOMIC SPACES

בבני אדם במערך הכלכלי העולמי משתי סיבות. ראשית, מדובר בחברות מגוונות בשלבי התפתחות שונים, בין השאר התפתחות כלכלית. שנית, הרוב הגדול של השפחות והעבדים בעולם הזה היו מהגרים בעל כורחם. שתי עובדות אלה קשורות זו בזו: סחר בבני אדם, שינועם והגירתם הכפויה בין החברות והכלכלות השונות היו אמצעי קישור בין הכלכלות של ימי הביניים. השאלות העומדות לדיון אם כך הן: האם יש ערך כלכלי לשינוע בני אדם ובכללו סחר בהם, מלבד ערך גופם ועבודתם? שנית, האם יש רציונל כלכלי עולמי שיכול להסביר את הדרך שבה הכלכלות קשורות זו בזו באמצעות שינוע וסחר בבני אדם.

עבדות וסחר בבני אדם בימי הביניים

שני המקורות העיקריים לעבדות בימי הביניים היו מלחמה ומסחר. שניהם גרמו לכך שהקורבנות שנמכרו לעבדות היו בעיקרם זרים. המפה הגאופוליטית של העת העתיקה עברה שינויים מהותיים במאה השביעית, והתייצבה רק לקראת סוף המאה השמינית בחלוקתה לשלושה גושים פוליטיים: החליפות האסלאמית במזרח התיכון וצפון אפריקה, האמפריה הביזנטית, או בכינויה המודרני "ביזנטיון", בצפון מזרח ובמרכז הים התיכון, והממלכה הקרולינגית במערב אירופה. זו הייתה גם מפה דתית שחולקה בין אסלאם ערבי, נצרות יוונית ונצרות לטינית. קהילות יהודיות התקיימו בכל המרחב. המאה השמינית ראתה גם שינויים בדינמיקה בין הגושים. זו כבר לא הייתה תקופה של כיבושים גדולים וסיפוחים גאופוליטיים של אזורים נרחבים. שיטת הלוחמה השתנתה. התקפות קצרות מועד במטרה להחליש את היריב הפכו דומיננטיות יותר ויותר, בייחוד באזורי הגבול בין הגושים, ובכללם בים התיכון שנהפך לאזור ספר פרוץ. במסגרת זו התגלתה הפיראטיות כדרך יעילה במיוחד לשעבוד של תושבות ותושבים, והפכה נפוצה ביותר בתקופת ימי הביניים המרכזית באזורי הים התיכון. היא אומצה כאסטרטגיה צבאית גם בחליפות וגם בביזנטיון, והפכה מטרידה בעיקר לתושבי הים התיכון, שהיו הם וגופם המטרה העיקרית. כך שימשו האיים סיציליה וכתרים בסיס לפשיטות על תושבי החוף הביזנטי. שורדי ים מוסלמים איימו על אזורי הים האגאי, דרום איטליה ואסיה הקטנה.¹⁶ היעד לא היה ניצחון צבאי, אלא האוכלוסייה הביזנטית עצמה שנחטפה, שועבדה ולאחר מכן נמכרה בשוקי החליפות. הביזנטים מצידם ערכו התקפות צבאיות על אוכלוסייה מוסלמית במזרח הים התיכון.¹⁷ שעבוד והגירה כפויה של זרים הפכו לפיכך לנוהג נפוץ. הדת קבעה מי זר ומי לא. את הראשון ניתן היה לשעבד, את השני לא.

AND DYNAMICS] (Fabienne P. Guillén & Salah Trabelsi eds., 2012); SER Y VIVIR ESCLAVO IDENTIDAD, ACULTURACIÓN Y AGENCY (MUNDOS MEDITERRÁNEOS Y ATLÁNTICOS, SIGLOS XIII-XVIII) [BEING AND LIVING A SLAVE, IDENTITY, ACCULTURATION AND AGENCY (MEDITERRANEAN AND ATLANTIC WORLDS, 13th-18th CENTURIES)] (Fabienne P. Guillén & Roser Salicrú i Lluç eds., 2021); YOUVAL ROTMAN, SLAVERIES OF THE FIRST MILLENIUM (2021)

BYZANTINE SLAVERY, לעיל ה"ש 13, בפרק 2.

IBN ḤAWQAL'S, KITĀB ŠURĀT AL-ARD 205 (Johannes H. Kramers ed., 2th ed., 1964) : (להלן); AL-MUQADDASĪ, AḤSAN AL-TAQĀSĪM FĪ MA'RIFAT AL-AQĀLĪM [THE BEST ;KITĀB ŠURĀT DIVISION FOR THE KNOWLEDGE OF THE PROVINCES] 194-195 (Andre Miquel ed., Andre Miquel trans., 1963) (להלן: KNOWLEDGE OF THE PROVINCES).

דינמיקה זו של שעבוד והגירה כפויה באזורי הים התיכון הביאה גם ליצירתו של שוק מפותח של פדיון שבויים. שליחים מיוחדים וכן סוכנים פרטיים הצליחו לפדות את השבויים ולהחזירם למשפחותיהם ולאמונתם תמורת תשלום כופר. קהילות יהודיות היו יצירתיות במיוחד בטוויית רשת בין-קהילתית בינלאומית לפדיון שבויים ושבויים יהודים על פי המצווה של פדיון שבויים.¹⁸ כל זה מצביע על דינמיקה בינלאומית בעולם ימי הביניים שבה שעבוד היה אמצעי לרכוש מהגרים בעל כורחם. מהגרים משועבדים היוו את המשאב העיקרי לתפקודו והתפתחותו של משק כלכלי עצמאי בחברות המדיאבליות השונות. עובדת היותם מהגרים הפכה אותם מסחורה אנושית ל"הון אנושי", שכן כמהגרים משועבדים הם היו מנותקים לחלוטין מעולם מוצאם. בעולם המוסלמי היה בלתי אפשרי לשעבד את תושבי החליפות המוסלמים, וכך גם בנוגע לנוצרים בכיזנטיון. מהגרים משועבדים היו לכן המקור הפופולרי ביותר לעבדים ושפחות בחברות אלה. התוצאה הייתה תנועה גדולה של אנשים בין החברות השונות. בין אלה ששועבדו, נעקרו, נסחרו והוגלו בכפייה ממולדתם היו גם מי שחיו מעבר לאזורי הים התיכון והמזרח התיכון, בצפון מזרח אירופה, בערבה האירואסייתית, ובאפריקה שמדרום לסהרה.¹⁹ העובדה שאוכלוסיות אלה היו פגאניות עד תקופה מאוחרת יחסית העניקה לגיטימציה לשעבודם. פדיון לא היה אפשרי עבורם. בניגוד למאמינים נוצרים, מוסלמים ויהודים, לא הייתה להם מדינה ששמרה על מעמדם כבני חורין ולא סולידריות תתית שהבטיחה את פדיונם. למעשה לא התקיימה צורה יציבה מאורגנת של מדינה באזורים אלה להסדרת נתינותם. הם שועבדו ונסחרו, לעיתים קרובות על ידי המנהיגים המקומיים. בנוסף, התקופה שבין המאה התשיעית לאחת עשרה נחשבת לעידן הוויקינגים, שמאופיין בהתנחלויות והתרחבות של מליציות סקנדינביות במזרח ובצפון אירופה ובפשיטות על האוכלוסייה המקומית.²⁰ מצב השעבוד כתוצאה מחטיפה של תושבים, נשים, גברים, ילדות וילדים, התרחב ויצר מפה מסחרית בינלאומית שהתבססה על שעבוד והגירה כפויה. אפריקנים

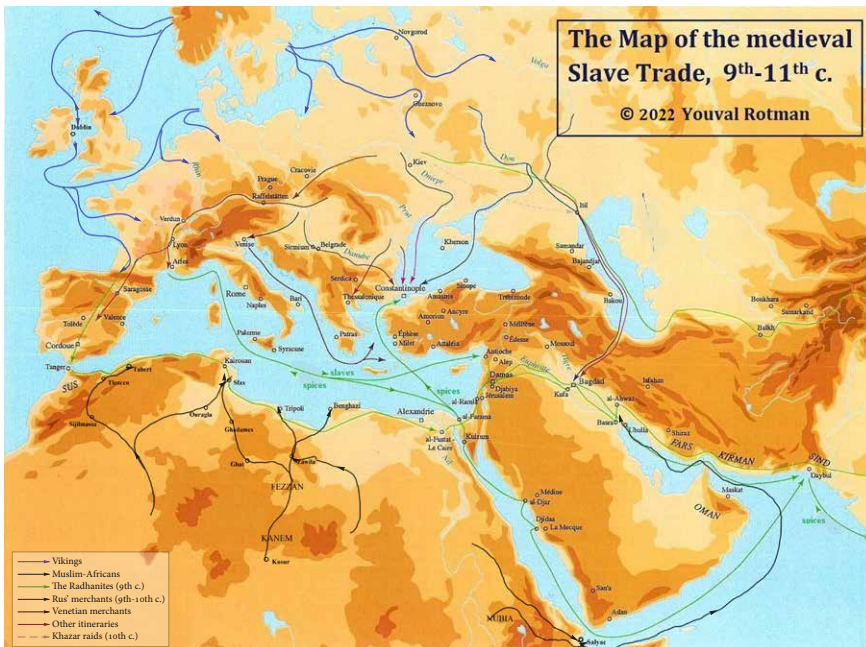
18 יובל רוטמן "פדיון שבויים וחילופי שבויים כמעשה מדיני ביהדות, בנצרות ובאסלאם: התהוותו של נוהג ימי ביניים" שבויים 43, 43-60 (מרב מאק עורכת 2014).

19 DAVID AYALON, ISLAM AND THE ABODE ;15 לעיל ה"ש, THE BREAKING OF A THOUSAND SWORDS OF WAR: MILITARY SLAVES AND ISLAMIC ADVERSARIES (1994); Lutz Berger, *Mamluks in Abbasid Society*, in MIGRATION HISTORY OF THE MEDIEVAL AFRO-EURASIAN TRANSITION ZONE 413 (Johannes Preiser-Kapeller et al. eds., 2020); Salah Trabelsi, *Commerce et Esclavage dans le Maghreb Oriental [Trade and Slavery in the Eastern Maghreb] (VIIe-Xe siècles)*, in COULEURS DE L'ESCLAVAGE SUR LES DEUX RIVES DE LA MÉDITERRANÉE (MOYEN AGE – ;(Trade and slavery: (להלן: Roger Botte & Alessandro Stella eds., 2012) Mohamed Meouak, *Esclaves Noirs et Esclaves Blancs en al-Andalus Umayyade et en Ifrīqiya Fātimide [Black Slaves and White Slaves in Umayyad al-Andalus and Fātimid Ifrīqiya]*, in Couleurs de l'esclavage sur Les Deux Rives de la Méditerranée (Moyen Black and (להלן: Roger Botte & Alessandro Stella eds., 2012) Age – XXe siècle). (White Slaves

20 Ben Raffield, *The Slave Markets of the Viking World*; ;15 לעיל ה"ש, SLAVERY AND SOCIETY 20 *Comparative Perspectives on an 'Invisible Archaeology'*, 40/4 SLAVERY & ABOLITION 682, 682-705 (2019).

שמדרום לסהרה, סלאבים ובלגרים ממזרח אירופה, תורכים מהערבה האירואסייתית ותושבי קווקאז, כמו גם תושבים מהאיים הבריטיים שועברו, נסחרו ונמכרו מספרד לעירק ומדרום הסהרה לסקנדינביה. רשת בינלאומית של סחר בבני אדם, יצירה של ימי הביניים המרכזיים, חיברה את החברות של הים התיכון והמזרח הקרוב עם אזורי פריפריה – ראו מפת סחר בכני-אדם מצורפת. חטיפה, שעבוד, סחר והגירה היו המנוע שהפעיל את הרשת הזו.²¹ תיאורים מימי הביניים של היסטוריונים, גאוגרפים, נוסעי מסעות, כמו גם התכתבויות פרטיות ורשמיות, הסכמי סחר ואמנות בינלאומיות לצד ממצאים ארכאולוגיים, מאפשרים לנו לשנות את נקודת המבט היס-תיכונית האזורית לטובת מפה עולמית הכוללת גם את האוכלוסיות שמעבר לחברות היס-תיכונית: העמים הסלאביים של מזרח אירופה, הקווקאז, תושבי האיים הבריטיים ופרנקיה במערב, תושבי הסאהל וקרן אפריקה. אוכלוסיות אלה הפכו במאות התשיעית והעשירית למקור העיקרי של הסחר בבני אדם.

שעבודם של תושבים שנולדו חופשיים לא הייתה נדירה במערב אירופה במאות השישית והשביעית, ואוכלוסייה משועבדת, כולל של ילדים, נסחרה מאנגליה ופרנקיה לאזורי הים התיכון.²² החל מהמאה השמינית כיוונו סוחרי העבדים האירופאים את מסלוליהם לעבר

MICHAEL McCORMICK, ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY: COMMUNICATIONS AND COMMERCE 21

Youval Rotman, *The*; (ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY: (להלן: AD 300–900 (2001)

Medieval Slave Trade: Map, Data, Sources (D. Prior ed., 2017) <https://bit.ly/3YejRxL>

GREGORY THE GREAT, REGISTRUM EPISTULARUM IX. 232 (Dag L. Norberg ed., vol.2, 1982) 22

CASSIODORUS, VARIAE VIII.33 (Theodor Mommsen ed., 1894); THOMAS ;(REGISTRUM: (להלן:

צפון-מזרח, לעבר האוכלוסייה הפגאנית של מזרח אירופה. שלושת הנהרות העיקריים בצפון מזרח אירופה – הדנייפר, הדרון והוולגה – חיברו את האזורים של צפון-מזרח אל הים השחור והים הכספי. השווקים במזרח התיכון מקונסטנטינופול ועד בגדד היו קשורים לנתיבי סחר אלה על ידי פושטים-סוחרים "רוסים" ויקינגים (וראנגי ביוניתי). אלה חטפו והובילו את קורבנותיהם הסלאבים לשוקי הים השחור ולסוחרים כוזרים שעל הוולגה.²³ כך גם בצפון-מערב אירופה. הויקינגים שהתמקמו במערב אירופה פשטו וסחרו בתושבים מקומיים בין סקנדינביה לאקוויטניה. דבלין עצמה הפכה להתיישבות ויקינגית במאה התשיעית ושימשה בסיס לפשיטות ולסחר נרחב בתושבים מקומיים.²⁴ רוב נתיביהם של הפיראטים הויקינגים היו נתיבי נהרות וים. את קורבנותיהם הם מכרו לסוחרים עבדים זרים, אך לפעמים גם שעבדו אותם בעצמם והובילו אותם לסקנדינביה ולאיסלנד, שם הם שימשו כפמליה של העילית השבטית.²⁵ הפעילות הזו מתועדת היטב במקורות הלטיניים, היווניים והערביים של התקופה ומצטרפת לתיאורים של נתיבי הסחר האפריקניים שחצו את הסהרה מהסאהל לצפון אפריקה, לאל-אנדלוס ולעירק. העדויות מהמקורות השונים מאפשרות לשרטט מפה בינלאומית של סחר בבני אדם בימי הביניים המשתרעת מסקנדינביה בצפון, כולל איסלנד, עד לסאהל, ומחצי-האי האיברי במערב ועד הים הכספי ומערב לו, טרנסאוקסאניה במזרח. השאלה המרכזית היא האם מפה זו היא עולמית, דהיינו: האם היה לה רציונל מאחד? האם צורות השעבוד וההגירה הכפויה בקנה מידה כה גדול היו קשורות זו לזו?

דינמיקה מדיאבלית עולמית של הסחר בבני אדם

מייקל מקורמיק מייחס בספרו על מקורות הכלכלה האירופית תפקיד מרכזי לדרישה לסחורה אנושית של העולם המוסלמי כמרכיב מרכזי בהעברת סחורות, אנשים וכסף בין צפון הים התיכון לדרום הים התיכון.²⁶ בדינמיקה מסחרית זו שימשו האזורים הסלאביים של מזרח אירופה מקור ראשון במעלה באספקת סחורה אנושית לחברות הים-תיכוניות, לביזנטיון ולחליפות בפרט, שהיוו את השווקים העשירים ביותר על מפת ימי הביניים. העובדה שתושבי צפון ומרכז אירופה לא הטביעו מטבעות זהב או כסף עד תקופה מאוחרת

-
- MACMASTER, THE TRANSFORMATIVE IMPACT OF THE SLAVE TRADE ON THE ROMAN WORLD, 580–720 (2016)
- J. Shepard, Kitāb Ṣūrat al-ʿArab, לעיל ה"ש 17, בעמ' 392–394; ראו לעיל מפת סחר העבדים; 23
- Constantinople – Gateway to the North: The Russians, in CONSTANTINOPLE AND ITS HINTERLAND 243 (Cyril Mango & Gilbert Dagron eds., 1995)
- .Poul Holm, *The Slave Trade of Dublin, Ninth to Twelfth Centuries*, 5 PERITIA 317 (1986) 24
- Sunna Ebenesersdóttir et al., *Ancient Genomes from Iceland Reveal the Making of a Human Population*, 360 Sci. 1028 (2018); Elise Naumann et al., *Slaves as Burial Gifts in Viking Age Norway? Evidence from Stable Isotope and Ancient DNA Analyses*, 41 J. ARCHAEOLOGICAL SCI. 533 (2014) 25
- .21. ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY, לעיל ה"ש 21. 26

יחסית הפכה את האזורים הללו לתלויים בכיזנטיון ובחליפות באספקת מתכות עשירות.²⁷ תמורת מתכות אלה סחרו החברות הצפון והמרכז אירופיות בפרוות, בכלי נשק, וגם בכני אדם. כבלים, שרשראות וקולרים לשעבוד נשים וגברים שנמצאו בחפירות ארכאולוגיות במזרח ובצפון אירופה וכן באיים הבריטיים וכצורתם הם עדות נוראה לממדים הרחבים של הסחר בכני אדם בימי הביניים.²⁸

תמונה דומה מתארים גיאוגרפים, היסטוריונים ונוסעי מסעות מוסלמים. כך מתאר איבן פרלאן את מסעו מבגדד לחאנות הבולגרית של הוולגה בשנת 922, שם פגש פושטים רוסים שסחרו בפרוות, שעווה ועבדים.²⁹ סוחרים אלה היו פעילים גם בים השחור. מטרתם היתה שוקי העבדים בכיזנטיון ובעירק.³⁰ מסלולים אחרים הובילו ממזרח אירופה למערב הים התיכון דרך

- Evgeniy Nosov, *Rjurikovo, Gorodišce et Novgorod*, in LES CENTRES PROTO-URBAINS 27
 RUSSES ENTRE SCANDINAVIE, BYZANCE ET ORIENT 148, 152 (Michel Kazanski et al. eds.,
 2000); Valerij Sedyh, *Timerevo, un centre proto-urbain sur la grande voie de la Volga*
 Tamara Puškina, *Les trouvailles monétaires de Gnezdovo: un*, בעמ' 178-175;
 Glib Ivakin, *Kiev aux viiiè-*; בעמ' 224-215, שם, *marqueur des relations commerciales*
 Thomas S. Noonan, *The Impact of the Islamic Trade*; בעמ' 232-231, *xe siècles,*
upon Urbanization in the Rus' Lands: the Tenth and the Early Eleventh Centuries
 Maryta Esperonnier, *Les Échanges Commerciaux entre le Monde*; בעמ' 393-379
Musulman et les Pays Slaves d'après les Sources Musulmanes Médiévales [Commercial
Exchanges between the Muslim World and the Slavic Countries according to Medieval
Commercial (להלן: *Muslim Sources*), 23/1 CAHIERS DE CIVILISATION MÉDIÉVALE 17 (1980)
 Marek Jankowiak, *Dirhams for Slaves Investigating the Slavic Slave Trade*; (*Exchanges*
in the Tenth Century, Fig. 1, Lecture delivered at the Medieval Seminar, All Souls (Feb.
 27, 2012) <https://bit.ly/3uHppTM>
- Janel M. Fontaine, *Early Medieval Slave-Trading in the Archaeological Record: 28*
Comparative Methodologies, 25/4 EARLY MEDIEVAL EUR. 466 (2017); MINISTERE DE LA
 .CULTURE, *Shackles Discovered at Lacoste, Moullets et Villemartin* <https://bit.ly/3PiLiGm>
- AHMAD IBN FADLĀN, MISSION TO THE VOLGA (Jamas Montgomery trans., 2017); *Commercial 29*
Exchanges מבגדאד אל גדות הוולגה: מסע אבן פרלאן אל ארץ הבולגארים, תרגמה אלה
 Maryta Esperonnier, *Villes et commerce: la Khazarie*; לעיל ה"ש 27; *et la Bulgarie de la Volga, d'après les textes arabes et persans des ixe et xe siècles*, in
 LES CENTRES PROTO-URBAINS RUSSES ENTRE SCANDINAVIE, BYZANCE ET ORIENT 409, 409-424
 .(Michel Kazanski et al. eds., 2000)
- ACCOUNTS OF MEDIEVAL CONSTANTINOPLE: THE PATRIA (Albrecht Berger trans., 2013); IBN 30
 ABI YA 'QŪB IBN WĀDIḤ AL-YA 'QŪBĪ, KITĀB AL-BULDĀN [BOOK OF THE COUNTRIES] 258-263
 (Michael J. de Goeje ed., Leiden: Brill 1892) . IBN BUTLĀN *Risālā Fī Shirā' Al-Raqīq*
 .*Wa-Taqlīb Al-'Abīd*, in *Nawādir Al-Makhṭūṭāt* (Abd Salām Hārūn ed.) 351-389

מרכז ומערב אירופה. גם כאן היוו נהרות את הנתיבים המרכזיים: הדנובה, הסון והרון בפרט. יעודם של מסלולים אלו היו נמלי איטליה, ונציה, אמלפי, דרום פרנקיה, שאליהם הגיעו סוחרים מדרום הים התיכון.³¹ אלו קנו את תושבי מזרח אירופה החטופים ומכרו אותם בשוקי הים התיכון מקורדובה ועד בגדד. מסלול מערבי חיבר את מרכז וצפון אירופה לים התיכון דרך הממלכה הקרולינגית, והוא מתועד היטב במקורות של המאה השמינית והתשיעית.³² תנועה זו מצפון לדרום, במזרח, מערב ומרכז אירופה השאירה את עקבותיה ברוב השפות של עולם ימי-הביניים. למרות שלא כל העבדים האירופיים היו ממוצא סלאבי, בביזנטיון, באל-אנדלוס וצפון אפריקה המונח "סלאבים" ("סקלאבי" ביוונית, ו"סקאליבה" בערבית) הפך לשם נרדף לעבדים אירופים, ומשם נכנס לשפות אירופיות אחרות שאינן סלאביות.³³ התיאור הגיאוגרפי המפורט הזה מאפשר לעמוד על המימדים הנרחבים של מפת הסחר בבני אדם בימי הביניים. הוא מעורר את השאלה כיצד ניתן להבין מפה כה נרחבת של נתיבי סחר בבני אדם, שחוצים יבשות וימים בתקופה שבה שינוע מכל סוג שהוא לא היה שכיח ודרש מערכים לוגיסטיים מורכבים. את התשובה נמצא באופן שבו הכלכלות השונות התחברו האחת לשנייה באמצעות הסחר הזה. עדויות על אופן המסחר בבני אדם בצדה הדרומי של המפה, דרך אפריקה, מאפשרות לחשוף רציונל כלכלי עולמי משותף.

סחר העבדים האירופי שחיבר את צפון-מזרח אירופה לשווקים של דרום הים התיכון ואת סחר העבדים הוויקינגים בים הצפוני לא היה התמונה כולה. השווקים בים התיכון והמזרח התיכון סחרו גם בבני אדם מאפריקה, מדרום הסהרה ומהסאהל. גם כאן, היסטוריונים וגאוגרפים ערכים מספקים את העדויות העיקריות.³⁴ החל מסוף המאה השביעית, ויותר במאות השמינית והתשיעית, נהפכו תושבי צפון אפריקה למוסלמים ברובם. העובדה ששעבוד וסחר במוסלמים היה אסור בעולם האסלאם כיוונה את סוחרי העבדים הערבים לשבטים הפגאניים של צפון אפריקה ולמרכזים המסחריים בסאהל כדי לרכוש עבדים אפריקנים פגאנים.³⁵ רשת של נתיבי סחר חיברה את הסאהל ואפריקה של דרום הסהרה לשווקים של צפון אפריקה,

31 ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY, לעיל ה"ש 21; ראו לעיל מפת סחר העבדים.

32 ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY, שם, בעמ' 640-652.

33 Helga Köpstein, *Zum Bedeutungswandel von "Sklabos"/Sclavus* [*On the Change in Meaning of "Sklabos/Sclavus"*], 7 BYZANTINISCHE FORSCHUNGEN 67 (1979); Marek Jankowiak, *What Does the Slave Trade in the Saqaliba Tell Us about Early Islamic Slavery?*, 49 INT'L J. MIDDLE EAST STUD. 169 (2017); ŞAQĀLIBA: EUNUCS AND SLAVES לעיל ה"ש 15.

34 KĪTĀB ŠURĀT WA-L-MAMĀLIK [BOOK OF HIGHWAYS AND KINGDOMS] 833-894 (Adrian V. Leeuwen & ,*Black and White Slaves*; 19 לעיל ה"ש 19; *Trade and Slavery*; Andre Ferré eds., vol.2 1992) לעיל ה"ש 19.

35 Mohamed Meouak, *Esclaves et Métaux précieux de l'Afrique Subsaharienne vers le Maghreb au Moyen Âge à la Lumière des Sources Arabes* [*Slavs and Precious Metals from Sub-Saharan Africa to the Maghreb in the Middle Ages in the Light of Arab Sources*], 23 HIST. MEDIEVAL 113 (2010); Jelle Bruning, *Slave Trade Dynamics in Abbasid Egypt: The Papyrological Evidence*, 63 J. OF THE ECON. AND SOC. HIST. OF

דרך הערים מהסהרה המערבית (מרוקו המודרנית) ועד פאזאן (דרום לוב) וקאואר (ניג'ר), לכיוון השווקים של צפון אפריקה ממערב למזרח. במזרח אפריקה חיבר סחר העבדים את נוביה ואתיופיה לנמלי מפרץ עדן, ואת אזור קאנם (צ'אד המודרנית) וסודאן (מילולית "ארץ השחורים") לשוקי הים התיכון של צפון אפריקה, אל-אנדלוס ועירק.³⁶ הגאוגרף מהמאה התשיעית יעקובי מתאר את הסחר החוצה את הסהרה במילים אלו:

מדרום מעבר לוואדאן נמצאת העיירה זאוילה (דרום לוב). אנשיה הם מוסלמים, כולם משעבדים (איבאדייה) ועולים לרגל למכה [...] הם מייצאים עבדים שחורים מקרב המיריון, הזאגהוויין, המארוויין ומעמי סודן אחרים, כי הם גרים קרוב לזאוילה, אשר תושביה לוכדים אותם [...] מלכי סודן מוכרים את עמם ללא כל תירוץ מלחמה [...] זאוילה היא ארץ של תמרים, שבה זורעים דורה ודגנים אחרים. חיים שם אנשים שהגיעו גם מאזורים אחרים מח'ורסאן, בצרה וקופה. מסע של חמישה עשר יום מעבר לזאוילה שוכנת עיירה בשם קאואר (צפון-מזרח ניז'ר), בה חיים מוסלמים משבטים שונים, רובם ברברים. הם אלו שמביאים את השחורים (העבדים, א-סודן).³⁷

הסחר בבני אדם, הרסני עבור האוכלוסייה המקומית, היה תלוי לכן בפשיטות על האוכלוסייה המקומית ומכירת הקורבנות לסוחרים עבדים זרים. הנתיבים ששימשו לסחר באפריקנים משועבדים מדרום לסהרה ועד צפון אפריקה היו החלק הדרומי של רשת הסחר הבינלאומית שחיברה בין שוקי הים התיכון של צפון אפריקה לדרום אירופה מהמערב למזרח התיכון (מצרים, סוריה ועירק). הגאוגרף בן המאה התשיעית אבן ח'ורד'אדיביה מציע בספרו "ספר הנתיבים והממלכות" (בגדד, 846) תיאור מפורט של הנתיבים שחיברו את מערב אירופה לשווקים של המזרח התיכון והמשיכו עד למזרח הרחוק, ובכללם מתעכב באופן מיוחד על פעילותם של סוחרים יהודים בשם אירד'אהניה.³⁸ הרד'אהניה דיברו ערבית, פרסית, יוונית, סלבית ושפות אחרות, וסחרו בעבדים (ביניהם סריסים), אריגים, משי, פרוות, חרבות ותבלינים. ארבעת הנתיבים הבינלאומיים שלהם חיברו את נמלי דרום אירופה ("פראנג'יה") לצפון אפריקה, למזרח הקרוב, לביזנטיון, והמשיכו מזרחה לסין (דרום פקיסטן המודרנית) ולהודו, משם ייבאו תבלינים חזרה לשוקי הים התיכון.³⁹

- THE ORIENT 682 (2020); Elizabeth Savage, *Berbers and Blacks: Ibādī Slave Traffic in Eighth-Century North Africa*, 33 J. AFR. HIST. 351 (1992)
- Jere L. Bacharach, *African Military Slaves*; לעיל ה"ש 17, KNOWLEDGE OF THE PROVINCES 36
in the Medieval Middle East: The Cases of Iraq (869–955) and Egypt (868–1171), 13
 INT'L J. MIDDLE EAST STUD. 471 (1981); TIMOTHY POWER, *THE RED SEA FROM BYZANTIUM*
TO THE CALIPHATE: AD 500–1000 (2012)
- CORPUS OF EARLY ARABIC SOURCES FOR WEST AFRICAN HISTORY 22 (J. F. P. Hopkins & 37
 Nehemia Levtzion eds., 1981)
- Ibn Khurradādhbih, *KITĀB AL-MAŠĀLIK WA-L-MAMĀLIK* 152-155 (Michael J. De Goeje 38
 ed., 1967); (להלן: *KITĀB AL-MAŠĀLIK*).
- Claude Cahen, *Quelques Questions sur les Radanites* [A few Questions About the 39
 Radanites], 47 DER ISLAM 252 (1971); Moshe Gil, *The Radhanite Merchants and the*
Land of Radhan, 17 J. ECON. & SOC. HIST. ORIENT 299 (1974); Eliyahu Ashtor, *Aperçus*

העובדה שהסוחרים הללו היו יהודים אינה מפתיעה. היהודים הוגבלו ברכישת בני אדם בארצות נוצריות ומוסלמיות, והוגבלו גם ביכולתם להמיר עבדים ליהדות. השתלבותם של סוחרי עבדים יהודים בסחר העבדים הבינלאומי היא עדות לתלותם בייבוא ושעבוד של מהגרים לפני הגעתם לארץ היעד. עם זאת, העובדה שיהודים היו מעורבים בסחר בעבדים נתקלה גם בביקורות חריפות, במערב הלטיני בפרט. כותבים כנסייתיים, כמו האפיפיור הדריאנוס השלישי ואגוברד בישוף ליון, הביעו התנגדות נחרצת למכירת עבדים נוצרים ועבדים בכלל לסוחרים יהודים ומוסלמים והפנו איגרות בנושא לשליטי הממלכה הקרולינגית,⁴⁰ ואומנם ההתנגדות הכנסייתית הזאת קיבלה תשובה בארצות הנוצריות. כך אסרו הסכמים בינלאומיים בין ביזנטיון לדרוכסות ונציה על שיתוף הפעולה עם סוחרים בעבדים ובכלי מלחמה שהגיעו מארצות מוסלמיות.⁴¹ אחת התוצאות של איסורים דתיים-פוליטיים כאלה הייתה העברתו של הסחר בבני אדם במערב אירופה לאורך הנהרות סון ורון במאה התשיעית משליטתם של סוחרים מקומיים, שעליהם נאסר שיתוף הפעולה הבינלאומי עם סוחרים שאינם נוצרים, לידי הוויקינגים הפגאנים שהתמקמו במרכז ודרום-מערב צרפת, בגסקוניה ובאקוויטניה.⁴² נתיבי מסחר בלתי מוכרים שוחזרו לאחרונה בעזרת מחקר טופונימי שעוקב אחרי שמות מקומות בצרפת שמקורם במילים סקנדינביות הקשורות לסחר בעבדים.⁴³ אלה, לצד עדויות ארכאולוגיות של נוכחות ויקינגית בדרום מערב צרפת, מאפשרים לשחזר את

- sur les Radhanites* [Insights on the Radhanites], 27 *REVUE SUISSE D'HISTOIRE* 245 (1977); Charles Verlinden, *Les Radaniya: Intermédiaires Commerciaux entre les Mondes Germano-Slave et Gréco-Arabe* [*The Radaniya: Commercial Intermediaries between ORIGINS ;the Germano-Slavic and Greco-Arabic Worlds*], 6 *GRAECO-ARABICA* 111 (1995), 13, *לעיל ה"ש 92*, *BYZANTINE SLAVERY*; *92*, בעמ' *21*, *לעיל ה"ש 68-66*, MICHAEL TOCH, *THE ECONOMIC HISTORY OF EUROPEAN JEWS. LATE ANTIQUITY ;68-66* AND EARLY MIDDLE AGES 196–200 (2013); Nigel Thomas: *Redhanites, Chinese Jews, and the Silk Road of the Steppes*, in *THE CHINESE JEWS OF KAIFENG: A MILLENNIUM OF ADAPTATION AND ENDURANCE* 3–23 (Anson H. Laytner & Jordan Paper eds., 2017) *ראו לעיל מפת סחר העבדים.*
- 40 *REGISTRUM ;AGOBARD OF LYON, OPERA OMNIA* (L. van Acker ed., 1981), *לעיל ה"ש 22*, *בכרך 1*.
- 41 *PACTA VENETA 4: I TRATTATI CON BISANZIO 992–1198* (Marco Pozza & Giorgio Ravegnani eds., 1993) *URKUNDEN ZUR ÄLTERN HANDELS-UND STAATSGESCHICHTE DER REPUBLIK VENEDIG* [DOCUMENTS ON THE OLDER TRADE AND STATE HISTORY OF THE REPUBLIC OF VENICE] 5, 16–17 (Gottlieb L. Fr. Tafel & Georg M. Thomas eds., vol. 1 1964).
- 42 JOEL SUPÉRY, *LA SAGA DES VIKINGS: UNE AUTRE HISTOIRE DES INVASIONS* [THE VIKINGS SAGA: ANOTHER HISTORY OF INVASIONS] (2018).
- 43 מדובר במחקר העוקב אחרי ההיסטוריה של שמות מקומות בדרום מערב צרפת שחושפים שורש "עבר" בשפות הנורדיות, כגון *Trelleborgs* – "טירת עבדים", *Thraell* – "עבר", שהתפתח ל-*Trelbo*, *Talliburgo*, וכן מקומות ששמותיהם נושאים את המקור: *trel*, *tral*, *treil*, *trail*, *tal*, *ter* JOEL SUPÉRY, *THE VIKING AXIS OF THE SLAVE TRADE IN WESTERN EUROPE IN THE 9–10th CENTURIES: VIKING CONNECTIVITY BETWEEN FRANCE AND SPAIN*, in *COMPARATIVE AND GLOBAL FRAMING OF ENSLAVEMENT* (Youval Rotman et al. eds., 2022).

התפקיד המרכזי שמילאו הוויקינגים בפיתוח רשת משוכללת של סחר בבני אדם ממערב אירופה, האיים הבריטיים, אירלנד בפרט, וממרכז אירופה לפירנאים ולממלכת פמפלונה הבסקית, במטרה לספק עבדים לשוק הגדול ביותר במערב: החליפות של אל-אנדלוס. הדת היוותה על כן גורם מכריע במפת הסחר בבני אדם בימי הביניים, וכיוונה את הסוחרים והמשעבדים הלאה לאזורים הפריפריאליים. עובדה זו מסבירה את הסחר הער בבני אדם באפריקה, וגם במזרח אירופה. אם במאה התשיעית היו אלה פושטים-סוחרים רוסיים שמכרו את הסלאבים המקומיים לשוקי העבדים של ביזנטיון והחליפות, עד סוף המאה כשהעילית שלהם המירה את דתה לנצרות הם אימצו את הפרספקטיבה הביזנטית שאסרה על שעבוד של בני דתם. ההסכמים שחתמה ביזנטיון עם הרוסים במאה העשירית מלמדים על הקמת חזית משותפת נגד שעבוד של תושבים מקומיים.⁴⁴ אף על פי כן נשארו הרוסים דומיננטיים בסחר בבני אדם שאותם רכשו הלאה במזרח, מעבר לדון, על חשבון הסוחרים שהגיעו מממלכת הכוזרים שאותה הם הרסו בסוף המאה העשירית.⁴⁵ במילים אחרות, התרחבות המונותאיזם אל מעבר לאזורי הים התיכון והמזרח הקרוב כיוונה את הסחר בבני אדם לעבר האוכלוסיות הפגאניות שנמצאו יותר ויותר לצפון מזרח אירופה, לערבה האירואסייתית ולדרום הסהרה. כך פורשים נתיבי הסחר בבני אדם בימי הביניים רשת בעלת דינמיקה תרבותית-דתית: שעבוד של נשים וגברים מדת אחרת, פגאנים ברובם, שאותם ניתן היה להמיר לדת המשעבד. יחד עם זאת, האספקט הדתי שמסביר היטב את התפשטות נתיבי הסחר לאזורים הפריפריאליים של החברות הים-תיכוניות אינו מסביר את הקישוריות של נתיבי הסחר השונים. בבסיסה עמד רציונל כלכלי.

הרציונל הכלכלי של רשת הסחר הבינלאומית בבני אדם

הסחורה האנושית הייתה יקרה מאוד. מחירי העבדים האירופיים נעו בין 20 מטבעות זהב (נומיסמטה) בקונסטנטינופול לבין 33 מטבעות זהב (דינרים) במצרים ובסוריה. ההבדל במחירים מסמן את ההבדל בנתיבי הסחר. מחירה של אישה משועבדת במצרים יכול היה להגיע ל-30 דינר.⁴⁶ מחיר זה היה שווה ערך למחיר בית בעיר מחוז, או למחיר ממוצע של שלוש חנויות בכירה בקונסטנטינופול, שכר של שנה לעובד בשירות הציבורי, או חמש-שמונה שנים של עובד שכיר. מחירים גבוהים אלה, בהשוואה לכל סוג אחר של סחורות, נבעו אומנם מהנתיבים הארוכים והעובדה שרבים לקחו חלק בסחר בבני אדם והרוויחו ממנו. אך, הסבר נוסף ניתן למצוא בקישוריות הכלכלית שסיפקה רשת הסחר הזו. נקודות

Irene Sorlin, *Les Traités de Byzance avec la Russie au Xe Siècle* [*The Treaties of Byzantium with Russia in the 10th Century*], 3 CAHIERS DU MONDE RUSSE ET SOVIÉTIQUE (1962) 447 (להלן: *Treaties of Byzantium*).

45 KİTĀB ŞURĀT, לעיל ה"ש 17, בעמ' 392.

46 מטבעות הזהב בחליפות ובביזנטיון, הדינר והנומיסמה בהתאמה, היו שקולים במשקלם ובמסת זהב של 24 קראט (*qirāt* או *keration*). הם שמרו על משקל של 4.55-4.233 גרם עד לסוף המאה ה-11. Cecile Morrison, *Byzantine Money: Its Production and Circulation*, in *THE ECONOMIC HISTORY OF BYZANTIUM FROM THE SEVENTH THROUGH THE FIFTEENTH CENTURY 921-924* (The Economic History of Byzantium: (הספר להלן: Angeliki E. Laiou ed., 2002).

המכס והאגרות שהוטלו על סוחרי העבדים היו קיימים לאורך כל הדרכים הללו, והפכו את סחר העבדים לעסק רווחי עבור השלטונות המקומיים. הסחר בבני אדם לא היה רק אמצעי לתנועה כפויה בינלאומית של אנשים ושליטה, אלא גם, ואפילו בעיקר, אמצעי לחיבור בין הכלכלות השונות. הדינמיקה הזו עולה מתוך העדויות על מיסים ומכסים שהוטלו על הסחורה האנושית בימי הביניים.⁴⁷

בביזנטיון באה לידי ביטוי השליטה הכלכלית של המדינה במסחר באמצעות מיסים על סחורות, קומרקיה (*kommerkia*), שעליהם הופקדו נושאי משרות מיוחדים, הקומרקיארי (*kommerkiarioi*) שהיו אחראים לגבייתם.⁴⁸ היבט נוסף של השליטה הביזנטית הריכוזית על המסחר בא לידי ביטוי בתקנות משפטיות על שינוע ימי של סחורות.⁴⁹ מערכת זו אפשרה למדינה הביזנטית לשלוט לא רק בפעילות המסחרית בתוך האימפריה, אלא הודות למיקומם של נמלי הים הביזנטיים גם בפעילות המסחרית הבינלאומית בין הים השחור, הים האגאי והים האדריאטי.⁵⁰ בתחילת המאה התשיעית העלה הקיסר הביזנטי את המיסים לסוחרים בבני אדם והעמידו על שתי מטבעות זהב לכל עבד שמגיע לאמפריה שלא דרך נקודת המכס בנמל אבידוס, שהייתה בית המכס הראשי.⁵¹ שתי מטבעות זהב היוו עשרה אחוז ממחירו של אדם בביזנטיון. המס הזה היה תקף לא רק לסוחרים ביזנטיים. גם סוחרים רוסיים נדרשו לשלם מעשר למכס הביזנטי בעת שעברו מהים השחור לים התיכון דרך הבוספורוס.⁵² מכסים היו קיימים גם בחליפות. במאה התשיעית מזכיר אבו עובייד אל-קאסם בן סלאם, שמסכם את נושאי הכספים, הנכסים והמיסוי בחליפות בספרו על הממונות (*Kitāb al-Amwal*) את התקנות

47 ראו לעיל מפת סחר העבדים.

48 Jean-CI. Cheynet, *Quelques Nouveaux Sceaux de Commerciaires (Some New Seals of Kommerkiarioi)*, in TRADE IN BYZANTIUM, PAPERS FROM THE THIRD INTERNATIONAL SEVGI GÖNÜL BYZANTINE STUDIES SYMPOSIUM 25–54 (Nevea Necipoglu & Paul Magdalino eds., 2016); Simon Bendall, *Slaves or Soldiers?*, 8 NOMISMATIKA KHRONIKA 41, 41–43 (1989).

49 *Leges Navales: Lex Rhodia*, in JUS GRAECOROMANUM 91–103 (Iannes D. Zepos & Panagiotes Zepos eds., vol. 2 1931).

50 THEOPHANES CONFESSOR, THEOPHANIS CHRONOGRAPHIA 486–487 (Carolus De Boor ed., *Zhitie S. Georgia*; “CHRONOGRAPHIA” (להלן): vol. 1 Hildesheim: G. Olms 1963) (1883), *Byzantine Slavery; Amastriskago*, in TRUDY 33 (V. G. Vasil’evskij ed., Vol. 3 1915) לעיל ה”ש 13, בעמ’ 71–69; Nicolas A. Oikonomides, *The Role of the Byzantine State*; 71–69, בעמ’ 13, בעמ’ 1058–973; *in the Economy*, THE ECONOMIC HISTORY OF BYZANTIUM Evelyne Patlagean, *Byzance et les Marchés du Grand Commerce, Vers 830-Vers 1030; Entre Pirenne et Polanyi [Byzantium and the Large Trade Markets, Around 830-Around 1030; Between Pirenne and Polanyi]*, 40 MERCATI E MERCANTI NELL’ALTO MEDIOEVO: L’AREA EUROASIATICA E L’AREA MEDITERRANEA (23–29 APRILE 1992) 587–629 (1993); Angeliki E. Laiou, *Monopoly and Privileged Free Trade in the Eastern Mediterranean (8th–14th Century)*, CHEMINS D’OUTRE MER: ÉTUDES D’HISTOIRE SUR LA MÉDITERRANÉE .MÉDIÉVALE OFFERTES À MICHEL BALARD 511–526 (Damien Coulon et al. eds., 2004)

51 שם, CHRONOGRAPHIA

52 לעיל ה”ש 38, בעמ’ 155. KITĀB AL-MAŚĀLIK

שתיקן החליף עומר אבן אל-ח'טאב במאה השביעית שלפיהן סוחרים מוסלמים שילמו מס של שניים וחצי אחוזים, בני חסות שילמו חמישה אחוזים, בעוד שסוחרים ביוזנטים חויבו במעשר משום, מציין הכותב, שלקחו את אותו המס מסוחרים זרים שעברו בשטחם. אף על פי שתקנות אלו מיוחסות למאה השביעית, הן משקפות ככל הנראה מציאות בתקופתו של המחבר, דהיינו במאה התשיעית.⁵³ בתחילת המאה העשירית מפת המכסים מתרחבת: כך לגבי המכסים שהכוזרים מטילים על הסוחרים שעוברים באיטיל מהוולגה לים הכספי;⁵⁴ גם בדרך הצפונית לאורך הדנובה מתועדים המכסים ברפולשטן שעל הדנובה (ליניץ של היום), נתיב מסחר ששימש את סוחרי העבדים ממזרח למערב ודרום אירופה.⁵⁵ ניתן להבחין, אם כך, באמצעים שבהם נוקטים שליטים מקומיים כדי לקחת חלק ברשת המסחר הבינלאומית בבני אדם לשם רווח. למעשה, השליטים הכוזרים והנסיכים הבווארים מאמצים את אותם אמצעים שבהם נקטו שתי הכלכלות המבוססות של ביוזנטיון והחליפות.⁵⁶ כך התפתחה דינמיקה כלכלית בינלאומית משותפת בין האזורים השונים של מפת ימי הביניים. יחד עם זאת, דינמיקה זאת הרחיקה את הסוחרים לרכוש את הסחורה האנושית בדרכים שעוקפות את המכסים האלה, אל עבר אזורים יותר ויותר פריפריאליים. הדינמיקה המסחרית של רשת זאת התבססה לכן על כפייה ושעבוד של בני אדם מכלכלות פחות מבוססות בצפון-מזרח (מזרח אירופה, הקווקז והערבה האירואסיתית), בצפון-מערב (הים הבלטי, האיים הבריטיים) ובסאהל ואפריקה שמדרום לסהרה. רשת זאת, אם כך, היוותה אמצעי עבור כלכלות בלתי מפותחות ובלתי עשירות להתחבר לכלכלות העשירות יותר בדינמיקה עולמית שהתבססה על מעבר כפוי של בני אדם כסחורות. במילים אחרות, הסחר בבני אדם היה אמצעי, אפילו האמצעי העיקרי, לקידום כלכלות מקומיות. הוויקינגים, הרוסים, הכוזרים, הבולגרים של הוולגה, הנסיכים הבווארים והשליטים המקומיים של ערי דרום הסהרה, הם דוגמאות לשליטים שקידמו את כלכלתם באמצעות סחר בבני אדם. החיבור לשווקים העשירים מאל-אנדלוס ועד עירק על ידי סחר בבני אדם אפשר פיתוח של ארגון

Hamilton A. R. Gibb, *Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate*, 12 53
DUMBARTON OAKS PAPERS 221–233 (1958); Hamilton A. R. Gibb, *The Fiscal Rescript*
of 'Umar II, 2 ARABICA 1 (1955)

54 *Kitāb al-Mašālik*, לעיל ה"ש 38, בעמ' 155; *Kitāb Šūrāt*, לעיל ה"ש 17, בעמ' 392.
55 MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA: CAPITULARIA REGUM FRANCORUM 249–252 (no. 253)
(Alfred Boretius & Victor Krause eds., vol. 2 1960); Heinz Dopsch, *Raffelstettener*
, ORIGINS OF THE EUROPEAN ECONOMY; *Zollordnung*, in LEXIKON DES MITTELALTERS 397 (1995)
Alexsander Gieysztor, *Les Marchés et les Marchandises*; 557–553 בעמ' 21, לעיל ה"ש
entre le Danube et la Volga AUX VIIIe-XIe Siècles [Markets and Goods Between the
Danube and the Volga in the 8th–11th Centuries], in 40 MERCATI E MERCANTI NELL'ALTO
.MEDIOEVO: L'AREA EUROASIATICA E L'AREA MEDITERRANEA. (23–29 APRILE 1992) 499–522
(1993).

56 ראו: CARL L. HAMMER, A LARGE-SCALE SLAVE SOCIETY OF THE EARLY MIDDLE AGES:
SLAVES AND THEIR FAMILIES IN EARLY MEDIEVAL BAVARIA (2002); CAMERON SUTT, SLAVERY
IN ÁRPÁD-ERA HUNGARY IN A COMPARATIVE CONTEXT: EAST CENTRAL AND EASTERN EUROPE
.IN THE MIDDLE AGES 450–1450 (2015)

כלכלי מסחרי. כך למשל בכל הנוגע לרוסים. במאה העשירית ערכו הרוסים וביזנטיון שלוש אמנות ביניהם שהעניקו מקום מרכזי לסוחרים הרוסים בשווקים הביזנטיים. שתי האמנות של 911, 907 וזו של 944 העניקו לרוסים הקלות מסחריות בביזנטיון.⁵⁷ ההסכמים מצביעים על הרוסים כספקים עיקריים של עבדים לשווקים הביזנטיים. עבדים הם הסחורה היחידה שמוזכרת בהם. הסוחרים הרוסים קיבלו אישור להיכנס לשווקים הביזנטיים, כולל השוק של קונסטנטינופול. מיסים ומכסים אינם מוזכרים, והביזנטים אף מתחייבים לספק לינה לסוחרים הרוסים והגנה על ספינותיהם. כך מתברר שהסחר בבני אדם והביקוש לסחורה אנושית אפשרו לחברות באזורי הפריפריה של מפת ימי הביניים להתחבר לחברות העשירות יותר ולקדם את עצמן מהבחינה המסחרית-כלכלית. האמצעי המרכזי ביצירת הדינמיקה הזאת היה סחר בבני אדם.

הסחר בבני אדם היה פועל יוצא של חלוקת העושר בין כלכלות פחות מתקדמות ליותר מתקדמות לפי ערך הסחורה האנושית. למעשה, הגירה כפויה של הקורבנות הייתה האמצעי ליצור מפה כלכלית עולמית של סחר חליפין. הכלכלות הפחות מפותחות סחרו במה שהיה הסחורה העיקרית שהייתה תחת ידיהם: בני אדם. אלה הביאו את הרווחים הגדולים ביותר ואפשרו קידום מסחרי כלכלי. הכוזרים על הים הכספי, הבולגרים על הוולגה, הוויקינגים בצפון אירופה, כמו גם השליטים בדרום הסהרה (קאנס-בורנו, בג'ה, סודאן), השתתפו ברשת מדיאבלית עולמית של סחר בבני אדם, ולמעשה אפשרו את קיומה. הם היוו את החלק הגדול והיקר ביותר בסחר הבינלאומי. השעבוד וההגירה הכפויה של קורבנות הסחר היו האמצעי עבור השליטים באזורים הפריפריאליים להתחבר לכלכלות העשירות, ובכך להשתתף במפה הכלכלית הבינלאומית.

ההגירה הכפויה, האלימה והאכזרית של משועבדות ומשועבדים היוותה אפוא את החלק הארי של הסחר הבינלאומי, והביאה לפיתוחן של כלכלות שהיו פריפריאליות מבחינה גאוגרפית-כלכלית וגם מבחינה תרבותית-דתית. למעשה תאם הרציונל הכלכלי העולמי היטב את הרציונל הדתי. מאחר שהסחר בבני אדם בימי הביניים נקבע על ידי הגורם הדתי ונשען על ייבוא אוכלוסיות פגאניות בנתיבים ארוכים ויקרים, הוא יצר רשת מסחרית עולמית שקישרה בין התרבויות המונותאיסטיות לתרבויות הפגאניות שנהפכו תוך כדי כך בעצמן למונותאיסטיות. הסחר בבני אדם בימי הביניים נראה כאמצעי שמאפשר לחברות מתפתחות להשתלב בתוך דינמיקה כלכלית עולמית ודינמיקה תרבותית עולמית. הגירה כפויה, שעבוד והמרת דת הופכים בני אדם להון עבור מי שיכולים להשתמש בהם, הון שמאפשר קידום כלכלי. מסקנה זו מתאימה גם למצב הבינלאומי של כלכלה עולמית היום שמאפשר את קיומן של צורות שעבוד שונות. בין אם מדובר במהגרי עבודה, בשעבוד חובות, או בתופעות מקומיות אחרות של שעבוד, השינוע, בין אם בכפייה ובין אם מרצון, של בני אדם מאפשר את הרחבת הרשת הכלכלית הבינלאומית ושיתופן של כלכלות עניות במערך הכלכלי העולמי. מחקרים רבים של העשור האחרון, ואף לפניו, בדקו את מידת השפעתם של מהגרות ומהגרי עבודה על המערך הכלכלי, החברתי והפיסקלי ועל התמ"ג בארצות מוצאם דרך

THE RUSSIAN PRIMARY CHRONICLE: LAURENTIAN TEXT 65–75 (Samuel H. Cross & Olgerd P. Shobowitz-Wetzor eds., Samuel H. Cross & Olgerd P. Shobowitz-Wetzor trans., *Treaties of Byzantium*; 1953) לעיל ה"ש 44.

העברת כספים (Remittances) מרווחיהם לארצות מוצאם, בין אם לקרובי משפחה ובין אם למתווכים או למדינה באמצעות מיסוי (ישיר או עקיף).⁵⁸ הדו"ח בנושא של ה-World Bank Group (World Bank Group 2017) מציין 15% בממוצע מרווחיהם של מהגרי העבודה ככספים שנשלחים לארצות מוצאם. עבור כלכלות ארצות המוצא מדובר בסכומים משמעותיים ביותר. כך בכל הנוגע לכלכלת משק הבית הפרטית של המשפחה שבארץ המוצא ולאפשרויות התמיכה שהיא מספקת, כך גם בנוגע לכלכלת ארץ המוצא באופן כללי, שהכספים שמהגרי העבודה מעבירים תורמים להעלאת התמ"ג שלה. חלק ממדינות המוצא שהנהיגו מיסוי על העברת כספים של מהגרי עבודה, אזרחיהן, בחזרה לארץ המוצא, ביטלו זאת ובכך תרמו להעלאת הסכומים שהעבירו המהגרים אליהן.⁵⁹ העבודה שחלק ממדינות היעד שבהן עובדים מהגרי העבודה שוקלות למסות את העברת הכספים מהצד של המוענים בדרך ישירה או עקיפה (כמו למשל בצורת פיקדון של חלק משכרם), מצביעה על ההכרה שעבודתם של מהגרות ומהגרי העבודה נחשבת כהון פיננסי, מקור לרווח ולצמיחה כלכלית בדיוק מהיותו אמצעי מקשר הפועל ברווח שבין כלכלות עשירות לעניות.

58 ראו במיוחד את הדו"ח הבא: World Bank Group, Migration and Development Brief 27: Migration and Remittances recent Developments and Outlook, Special Topic: Global Compact on Migration (2017), <https://bit.ly/3W6g0kP>, ואת המחקרים הבאים לפי סדר כרונולוגי: Oded Stark, *Reasons for Remitting*, 10 WORLD ECONOMICS 147 (2009); Yasser Abdih et al., *Remittances Channel and Fiscal Impact in the Middle East, North Africa, and Central Asia*, 104 IMF Working Paper (2012); Christian H. Ebeke, *Do International Remittances Affect the Level and the Volatility of Government Tax Revenues?*, 26 J. INT'L DEVELOPMENT 1039 (2014); Liliana Simionescu & Dalina Dumitrescu, *Migrants Remittances Influence on Fiscal Sustainability in Dependent Economies*, 19 AMFITEATRU ECON. 640 (2017); Zareh Asatryan et al., *Remittances and Public Finances: Evidence From Oil-Price Shocks*, 155 J. PUB. ECON. 122 (2017); Ana I. L. Garcia & Barry Maydom, *Migrants' Remittances, the Fiscal Contract and Tax Attitudes in Africa and Latin America*, POL. STUD. 1, 1–22 (2021).

59 כאשר וייטנאם הסירה את המס של 5 אחוזים על העברות כספים ב-1997, היא מצאה שזרימת ההעברות בערוצים פורמליים גדלה: World Bank, *Global Economic Prospects 2006: Economic Implications of Remittances and Migration* (2006), <https://bit.ly/3W6lRqi>; SAODAT OLIMOVA & IGOR BOSCH, *LABOUR MIGRATION FROM SAODAT OLIMOVA & IGOR BOSCH, LABOUR MIGRATION FROM TAJIKISTAN: Economic Implications of Remittances and Migration* (2006), <https://bit.ly/3YsRDzt>; Blanca Moreno-Dodson et al., *Migration, Taxation, and Inequality*, 80 ECON. PREMISE (2012).

